

RESSENYES

Víctor Alba: militància política i treball intel·lectual d'un marxista heterodox

Fèlix Villagrasa i Hernàndez

HISTORIADOR

Pere Pagès i Elies, nom legal de Víctor Alba, ha estat un dels referents més actius que han pogut tenir les generacions de l'esquerra democràtica des del final de la Segona República fins a la seva mort, l'any 2003, per la seva vocació divulgadora —sempre es considerà periodista per damunt de la feina genèrica d'escriptor— durant la Guerra Civil, la Guerra Freda, el franquisme i la transició democràtica o restauració monàrquica. Conjuntura complicada per a aquells que, com Pagès, van ser derrotats per partida doble a Espanya (primer pels estalinistes, després pels feixistes) i se sentiren descontents amb l'alternativa d'haver de triar entre la dictadura del capital i el comunisme totalitari abanderat per la URSS. Pagès, però, mai no es va deixar aclaparar per les dimensions d'una lluita tan desigual i esmerçà tota la seva vida a emetre els seus missatges crítics contra tot allò que, segons ell, significués un perill per a l'eixamplament de la llibertat i la igualtat entre els individus i els pobles. El seu compromís amb l'estudi i l'aprofundiment del pensament «socialista», en el sentit ampli de la paraula, el portà a cedir bona part de la seva biblioteca i del seu arxiu personal a diferents institucions catalanes des de molts anys abans de la seva mort.

Pere Pagès havia nascut a Barcelona l'any 1916 en el si d'una família de classe mitjana. Format a l'Escola del Mar i a l'Institut Jaume Balmes, mai no es va considerar un obrer, tot i que des dels setze anys milità en organitzacions defensores de la classe treballadora. S'incorporà al Bloc Obrer i Camperol (BOC) de Joaquim Maurín i assolí les tesis revolucionàries crítiques amb la deriva estalinista que imperava entre els comunistes filosoviètics; també va participar en la fundació de l'Associació d'Estudiants Revolucionaris i inicià la seva feina periodística en els diaris *Última Hora*, *La Humanitat* i *La Rambla* mentre cursava la carrera de Dret, que mai no finalitzà. Participà en els esdeveniments del 6 d'octubre, va haver de passar una temporada amagat fins que la crisi de la coalició conservadora al poder a Madrid va permetre novament l'activitat dels partits i sindicats revolucionaris. Durant la primavera de 1936 el Bloc de Maurín i l'Esquerra Comunista d'Andreu Nin van fusionar-se en el Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM), dins les joventuts del qual Pagès s'integrava com a membre del comitè executiu i responsable del seu setmanari *Joventut Comunista*. Des de juliol de 1936 passà a la redacció de *La Batalla*, portaveu del POUM. Durant aquests mesos va fer coneixença amb George Orwell, de qui llavors ignorava la labor literària. Patí amb els seus companys la persecució del govern Negrín, teledirigit pel PCE, arran dels fets de maig de 1937 i poc després s'incorporà a l'exèrcit republicà en ser mobilitzada la seva lleva. Un dels seus pitjors records d'aquella època fou constatar com cap dels intel·lectuals destacats del sector republicà s'atreuís a aixecar la veu contra la injustícia que es cometia amb el petit partit, ni es cuidaren d'esbrinar què en va ser del seu líder, Andreu Nin. D'altra banda, sempre considerà la guerra i la revolució com una experiència privilegiada que van viure les generacions implicades, al marge de la llarga pervivència del terror contra els perdedors un cop finalitzada.

Acabada la guerra Pagès fou capturat a València i empresonat primer a Alacant —on va ser objecte d'un simulacre d'afusellament— i després a la presó Model de Barcelona. Poc després de beneficiar-se d'un indult, tornà a ser detingut i torturat a causa de les seves activitats polítiques antifranquistes i proaliades, que desenvolupà amb altres companys poumistes. De nou en captiveri, continuà col·laborant amb la premsa clandestina i reforçà els seus coneixements d'anglès i alemany. L'any 1945,

aprofitant la llibertat condicional mentre esperava el judici, passà clandestinament a França i continuà la seva militància (aquell any sorgí a París el Moviment Socialista de Catalunya com a iniciativa dels pounistes exiliats), així com la seva obra literària i periodística col·laborant a la revista *Combat*, que dirigia Albert Camus, al qual donà a llegir una novel·la redactada en presidi. L'escriptor francoalgerià, amb qui traduí al francès l'obra poètica de Joan Maragall *Cant Espiritual*, li desaconsellà publicar-la; Pagès, però, mantingué com a pseudònim propi el nom del personatge de la novel·la descartada: Víctor Alba. De la relació amb Camus, n'extragué la idea bàsica que la vida és absurda, i que la feina de cadascú és buscar un sentit a la pròpia existència. D'aquesta època és *Insomnie espagnole* (1946), considerat el primer llibre sobre el franquisme (publicat en anglès l'any següent).

Durant el 1947, poc després de casar-se amb Noemí Boune, emigrà cap a Mèxic, on romania a l'espera d'un retorn cada vegada més incert una bona part de la intel·lectualitat i del món polític catalanoespanyol a l'exili. Allà treballà a la redacció de la crònica policíaca i de successos del diari *Excelsior*, el més important del Mèxic posterior a la revolució. Edità la revista *Panorama*, finançada per capital privat a través del Centro de Estudios y Documentación Sociales, dedicada a temes socials, i participà en les publicacions dels exiliats catalans *La Nostra Revista* i *Pont Blau*, dirigides per Avel·lí Artís i Balaguer i Vicenç Riera i Llorca respectivament. Tanmateix, no perdé el contacte amb els companys del vell continent, ja que exercí la corresponsalia a l'Amèrica Llatina per a *La Giustizia* de Roma, *Il Ponte* de Florència, *Le Franc-Tireur* de París, el *Socialist Commentary* de Londres i l'agència Reuter. En aquesta darrera consideraven que els seus reportatges eren més pintorescos que polítics. Amb la perspectiva del temps, Pagès va adoptar una visió de les persones menys preconcebuda segons el seu origen social, i considerà que el tarannà conservador o progressista depenia del caràcter i de la personalitat, no de la classe on s'ha nascut i de l'adscripció política triada. Sembla ser que la seva entrevista amb Ramon Mercader, l'assassí de Trotski, a la presó mexicana de Lecumberri, va servir per desemascarar-lo definitivament.

De la nombrosa producció de l'època mexicana destaquen la *Histoire des Républiques Espagnoles* (1948), *Historia del comunismo en América*

Latina (1953), ambdues considerades obres pioneres en els seus àmbits respectius, la novel·la *Els supervivents* (1950) i els assajos sobre la situació internacional *Israel y Egipto. ¿Guerra o democracia en el Cercano Oriente?* (1956) i *Hungria, 1956. ¿Quién vencerá a Moscú?* (1957), on aventurava que serien els «satèl·lits» incorporats després de la guerra els que forçarien l'evolució soviètica cap a la democràcia parlamentària, un cop Kruixev reconegué els excessos de l'estalinisme.

Des de 1957 Pagès/Alba, esposa i filla, nacionalitzats mexicans, fixaren la seva residència als Estats Units —sempre temporal, pensant en el retorn, però sense esperar que aquest es produís aviat—. El primer destí era Washington, on s'havia de cuidar de les publicacions de l'OSP (Oficina Sanitària Panamericana), filial de l'OMS a Amèrica, i col·laborà al diari *The New Republic*. Posteriorment visqué a Nova York i entrà en contacte amb el mallorquí Àngel Palerm, a través del qual treballà per a revistes de l'OEA (Organització d'Estats Americans) i dirigí durant cinc anys la revista *Américas*, que es publicava en castellà, portuguès i anglès. Mentrestant escrivia la *Historia del movimiento obrero en América Latina* (1964), publicada en castellà i anglès. Era una versió augmentada de treballs anteriors i li donà prestigi entre el sector esquerrà, però antiestalinista, de la intel·lectualitat del país. D'aquesta època daten les primeres trameses de llibres —no sense alguns impediments del servei espanyol de correus— cap a la casa que la seva família materna li construï a Sant Pere de Ribes (el Garraf) amb les divises enviades regularment.

El 1965, malgrat que no posseïa titulació universitària superior, va exercir la docència a la Universitat de Kansas com a professor de Ciències Polítiques i d'Història del Moviment Obrer. Dos anys més tard continuarà la tasca pedagògica a la Universitat Estatal de Kent, a Ohio, de la qual formarà part fins a jubilar-se als anys vuitanta. Alguns dels cursos impartits eren pioners en les matèries respectives als EUA (les ideologies socials, la política i les dones, els intel·lectuals, la joventut, la vellesa, les classes mitjanes) i van servir per elaborar treballs posteriors publicats a Barcelona. A banda de les seves responsabilitats docents, Pagès seguí escrivint en premsa per a l'agència ALA del seu amic i correligionari Maurín i per al diari *The New Leader* (Nova York), on feia cròniques sobre una Llatinoamèrica en plena efervescència revolucionària en substitució de

Víctor Serge. També col·laborà amb l'Institut Americà per al Desenvolupament del Sindicalisme Lliure (AIFLD) impartint cursos de sindicalisme. Dels Estats Units sempre considerà que, malgrat les diferències econòmiques provocades pel capitalisme i alguns errors en política exterior, era un país prou lliure com per generar en el seu si l'autocrítica més dura i, per tant, considerava que disposava de prou elements de renovació i de reforma, cosa que no passava, com es demostrà més tard, amb les dictadures emparades pel PCUS.

L'any 1968, després de vint-i-tres anys, es produí el seu retorn eventual a Catalunya —treballava a Kent durant dos trimestres cada curs— no exempt de polèmica amb els qui seguien defensant el comunisme prosoviètic. Aquells que el 1937 l'havien acusat de feixista ara asseguraven que era un agent de la CIA, i la consigna divulgada s'ha mantingut viva fins avui, malgrat que molts dels seus acusadors s'han reciclat a fons dins del sistema que desacreditaven.

Durant la dècada dels setanta Pagès va accelerar la seva tasca divulgadora coincidint amb el final del règim franquista. D'aquesta època són obres com *Retorn a Catalunya* (1970), primera de la trilogia sobre temàtica catalana editada per Pòrtic, força retallada per la censura, cosa que també succeí amb *Catalunya sense cap ni peus* (1971); *Homo Sapiens Catalanibus* (1974) era un anecdotari força innocu sobre alguns catalans de l'exili. Més interessants pel coneixement del moviment polític obrer fou *El marxismo en España 1919-1930* (1974), editat a Mèxic com a versió castellana d'*El marxisme a Catalunya. 1919-1939* (1974-1975), on apareixien les monografies sobre la història del BOC, la del POUM i les biografies de Joaquim Maurín i d'Andreu Nin. Altres títols d'aquest període fecund foren: *USA centre de la revolta mundial* (1974), on, seguint les tesis marxistes, es considera que el veritable socialisme arribarà en el país més capitalista; *Historia social de la mujer* (1974), fet a partir dels apunts d'un curs universitari; la novel·la *El pájaro africano* (1975), finalista del premi Planeta d'aquell any; *Los liquidadores de un imperio* (1975), anàlisi de la situació dels EUA després de Vietnam i del cas Watergate on el que destaca és la capacitat autodepurativa de la societat nord-americana; *Els problemes del moviment obrer a Catalunya* (1976), assaig sobre la conjuntura de la doble crisi, econòmica i política, en la societat catalana, i la *Historia social*

de los intelectuales (1976), un estudi sobre la funció dels intel·lectuals en el món occidental, les seves condicions de vida material, les relacions amb el poder polític, la influència social, la burocratització i la integració com a subjectes productors en la societat de consum.

Una altra sèrie de llibres amb la política espanyola com a tema principal comença amb *1936-1976. Historia de la II República Española* (1977), on s'atreveix a proposar la ficció del que podia haver-se esdevingut si s'hagués avortat el cop de juliol de 1936; *Los sepultureros de la república* (1977), anàlisi crítica del paper dels màxims responsables republicans durant la guerra; *Historia de la resistencia antifranquista* (1978), un dels primers estudis publicats a Espanya sobre un tema condemnat a l'oblit en els primers anys de la transició i que en els darrers anys ha concitat una atenció mediàtica aprofitada per les editorials; *El Partido Comunista de España. Ensayo de interpretación histórica* (1979), estudi crític del marxisme prosoviètic a Espanya, que ampliarà més tard amb la *Historia del estalinismo. 1923-1953* (1981) i, acabada la dècada, *Todos somos herederos de Franco* (1980), on apunta les transformacions que el llarg període franquista va operar sobre la societat espanyola. Les seves col·laboracions més destacades en la premsa del moment eren a les planes del diari *Avui* i d'*El Noticiero Universal* (en aquest escriví fins que fou tancat l'any 1986).

En els primers temps de la transició elements del POUM van formar part del Bloc d'Esquerres d'Alliberament Nacional (BEAN), però el partit no es reconstituí com a tal, donades les diferències de criteri existents entre els antics militants, a causa, per exemple, del catalanisme, defensat per Pagès en termes polítics i menystingut per altres companys que ho consideraven un invent cultural de la burgesia. Tampoc coincidien en el grau de vigència dels postulats marxistes tradicionals ni en l'acceptació del marc polític de la monarquia parlamentària establerta arran de la Constitució de 1978.

Durant els anys vuitanta la progressiva retirada de l'activitat docent, instal·lada la família a Sant Pere de Ribes, li va permetre dedicar-se del tot a la tasca de divulgació històrica i a la reflexió sobre el pensament d'esquerres en el moment present des d'un punt de vista cada vegada més afí als postulats llibertaris i democràtics, utilitzant els elements d'anàlisi del

materialisme dialèctic, però lluny d'interpretacions sistemàtiques que poden portar fàcilment al dogmatisme («*El marxismo continuaba pareciéndose útil como método, pero no como guía política*», escriu a les seves memòries redactades en tercera persona). També avisava dels perills de caure en la insolidaritat i la desmobilització social si se seguia el camí exclusiu dels alliberaments individuals. Políticament es mantingué proper al PSC, on havien ingressat alguns dels seus antics companys, i també al sindicalisme llibertari de la CGT, que seguia el possibilisme de Seguí, Pestaña i Peiró amb un tarannà menys centralista que el de la CNT (sempre li havia amoïnada la «N»). D'aquells temps data la seva preocupació per donar un destí escaient als milers de llibres i de documents que va anar aplegant al llarg de la seva vida. En un primer moment va establir contactes amb l'Ajuntament de Barcelona, quan Maria Aurèlia Capmany ocupava la regidoria de Cultura, però no obtingué resposta satisfactòria. Més tard va donar la documentació a l'Arxiu Nacional de Catalunya i el gruix principal de la seva biblioteca, uns cinquanta mil volums entre llibres i opuscles, al Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la Universitat de Barcelona, situat al Pavelló de la República de Barcelona. A més, altres llibres van anar a parar a diverses biblioteques universitàries, a la Biblioteca de Catalunya i a l'Ateneu Barcelonès. Una part d'aquests llibres eren donacions de Francisco Giner de los Ríos quan s'encarregà durant uns anys de l'Editorial Universitària mexicana.

Durant la darrera dècada del segle XX Pere Pagès publicà els dos primers volums de les seves memòries vitals i polítiques, que aparegueren inicialment sota el camusià títol de *Sísif i el seu temps* l'any 1990. L'escepticisme amb què les experiències de joventut marcaren la seva vida de militant fan d'aquests records biogràfics un bon contrapunt a les versions més ideològiques sobre els principals esdeveniments de la República i la guerra. A més, donen una visió de primera mà sobre els inicis d'un jove periodista en l'ambient de les redaccions de la premsa d'esquerres i sobre la vida cultural barcelonina (l'Ateneu, la Universitat) de l'època. Més tard les memòries foren ampliades amb un tercer lliurament subtítulat *L'edat de l'empenyament* (1995), un recull d'articles publicats a la premsa catalana i espanyola. La rauxa, la ironia i l'actitud crítica —i autocrítica—, les va mantenir fins al darrer moment de la seva vida, com ho exemplifiquen els

títols de les seves darreres produccions, redactades a través d'aforismes estructurats alfabèticament: *Diccionari de la mala llet* (1997), *Diccionari de les cabronades* (2000), *Diccionari de les ximpleries, bajanades, badoqueries i trapelleries* (2001) i *Diccionari d'anònims amb nom* (2002).

La darrera de les seves obres assagístiques fou *Los colectivizadores* (2001), una recapitulació de l'experiència que més profundament marcà aquest periodista, historiador i novel·lista, on considerava la revolució espanyola —sobretot la que es va fer a través del procediment llibertari— l'única revolució de l'Europa contemporània autènticament obrera, espontània i, en els seus inicis, fora del control de les classes dirigents que fins aleshores solament havien produït «revolucions mesocràtiques».

Víctima d'una neoplàsia pulmonar, Víctor Alba no es deixà vèncer per la malaltia fins a última hora i mantingué la seva col·laboració setmanal al diari *Avui* —que datava de la fundació de la publicació el 1976— sense perdre en cap moment la personalitat combativa i crítica demostrada en el centenar llarg de monografies que deixava escrites. Tanmateix, el cos humà que l'animava, Pere Pagès, deixava d'existir el dia 10 de març de 2003, a les cinc de la tarda, a l'Hospital Sant Camil de Sant Pere de Ribes.